

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,

Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

tyske bevægelse mod jøderne» underskattade han för den skull inte. I sin nekrolog över Wilhelm Scherer (1887) anför han några bittra ord som denne hade fällt om den antisemitiska rörelsen: »Nu véd jeg slet ikke mere, hvad det tyske er. Jeg ser altfor megen Raahed.»

Viktor Rydbergs mytologiska arbeten med deras försök att poetiskt gestalta ett germanskt mytepos från skapelsen ända fram till Ragnarrök behandlar Hans-Peter Naumann i en fängslande studie som också tar upp verkens receptionshistoria. Niels Ingwersen anlägger en uppfriskande aspekt i sitt på Johannes V. Jensens Kongens Fald, Söderbergs Doktor Glas och andra texter baserade inlägg om det moderna genombrottets »förlossningsdröm». Söderberg står likaså i förgrunden för Björn Sundbergs välövervägda betraktelser kring svenskt sekelskifte, där han avvisar den »krympning» av Hjalmar Söderbergs åskådning som han menar att ännu Gunnar Brandell i Bööks efterföljd har hemfallit åt i handbokssammanhang. En briljant granskning av »Faderns, Sonens och Den Helige Andes» roll för genombrottsförfattarna företar Thure Stenström.

Feministisk litteraturteori har inspirerat till flera studier av kvinnornas framträdanden i ett patriarkaliskt samhälle. Irene Iversen debatterar med udd mot Elias Bredsdorff och Willy Dahl och på grundval av sin egen forskning kring kvinnliga kritiker i det norska kulturlivet, varför kvinnorna »ble fortrent fra den historiske beskrivelsen av gjennembruddet». Ingrid Primander tar liksom Iversen upp frågan om anonymitetens betydelse för de kvinnliga skribenterna; Sofie Adlersparre laborerade rentav med 14 signaturer och pseudonymer. Under slutskedet av det moderna genombrottet framträdde kvinnorna oftare under eget namn. Medan Lena Kåreland behandlar Ellen Key, konststoppfostransidealet och barnboksdebatten kring sekelskiftet, tampas Christina Sundström med Ellen Keys »inbjudan till fredsförhandlingar i det erotiska kriget», som Sundström uttrycker det, dvs. *Lifslinjer I* (1903).

Kompletteringar till den gängse bilden av genombrotts-epoken ger Virpi Zuck med sin uppsats om Minna Canth and the Scandinavian morality feud och Pirjo Vaittinen med sin studie *Nationell och internationell realism i 1880-talets Finland*. Den s. k. Järnefeldts författarskola i Helsingfors och senare i Kuopio beredde finska bondestudenter tillfälle till avancerade diskussioner om verklighetsåtergivningens villkor.

Modernitetsbegreppet fick vid symposiet om det moderna genombrottet enligt Nolin inrymma »hela den process som man kortfattat kan beskriva som brytningen med realismen som kod och estetisk doktrin», en brytning som äger rum över hela fältet av konstarter. Gunnar Ahlströms ideologiskt betingade historieskrivning skulle därmed ha gjort sin tjänst.

Vid sidan av det nationella och religiösa kätteriet framhåller Aarseth som en tredje komponent i brandesianismen den heroiska individualismen, »en utpreget romantisk positur». »I förlängelsen af den romantiske individualismen la anarkismen», konstaterar han och betecknar det som klarlagt att Ibsen hyste stor sympati för anarkismen som politisk filosofi. Att det var ett tidsmode bland intellektuella att intressera sig för anarkismen omvittnar f. ö. Brantings attack i *Social-Demokraten* 1898 mot »herrar och damer salongsanarkister». Aarseth åberopar Erik M. Christensens bok *Henrik Ibsens realisme*, som driver te-

sen att fastän Ibsens anarkism har atypiska drag, »så er den helt klart anarkistisk på linien Fourier–Proudhon–Bakunin». Christensen avser att ta fasta på Ibsens »venlige hemstilen til læserne» att tillägna sig hans samlade verk fullständigt och i ordningsföljd, men genomgången visar sig tvärt göra halt redan vid De unges forbund (1869). Ett material som Christensen i gengäld mer systematiskt går igenom i sitt sökande efter den »grundtanke» han tycker sig spåra överallt i Ibsens produktion, är Ibsens brev, artiklar och tal. Om Christensen också måste medge att Ibsen ter sig »ekstremt tilbageholdende med at nævne navne eller påberøbe sig på autoriteter», anser han sig således kunna dra vissa slutsatser om arten av dennes frihetsbegrepp. Han saluterar Christer Collin som i studien *Henrik Ibsens fremtidsdrøm (Samtiden 1906)* rentav har karakteriserat Ibsen som »det nittende aarhundredes mest vidtgående anarkist» och han hänvisar till *Henrik Jægers Ibsenmonografi 1888*, där paralleller dras mellan Ibsens verk og »vor tids anarkistiske samfundstheorier».

I *Samlaren 1987* har Thure Stenström anmält Niels Koføeds bok *Henrik Pontoppidan. Anarkismen og demokratiet tragedie (1987)*. Stenström diskuterar Koføeds tes om anarkismens avgörande roll för Pontoppidan, men han synes inte övertygad om tesens hållbarhet. Vad nu Christensen beträffar han ha tagit sig före en ännu vanskeligare uppgift och hans slutledningar blir ännu vagare. Ibsen är anarkist, »fordi hans udsagn om kunsten og virkeligheden, om den enkelte og fællesskabet, om menneskets muligheder, faktisk befinder sig inden for en anarkistisk horisont» (s. 275).

Christensens påfallande egensinnighet utformade arbete rymmer också en ingående granskning av relationerna mellan Ibsen och Georg Brandes. Christensen hävdar att Brandes när allt kom omkring inte drog många strån till stacken beträffande Ibsens berömmelse i Tyskland utan tvärtom försenade denna genom »offentlig fortielse» och privat liksom offentlig »diffamering». Stöd för sin argumentering finner Christensen i Brandes brevväxling med Paul Heyse. Obestridligt är att Brandes med sin biografisk-psykologiska inriktning efterhand förlorade intresset för Ibsens dramatik. Till direktören för Gyldendahls förlag skrev Brandes frispåriskt 25 okt. 1915: »Værkerne er jo længst gennemdebatterede. Nye Synspunkter lod sig måske *indvinde*, ifald man kendte Ibsens ganske personlige Liv. Men han var af dem, for hvem Flasken har spillet en større Rolle end Kvinden.»

Ulf Wittrock

Gunnar Brandell: *Strindberg – ett författarliv. Första delen. Läroår och genombrott 1849–1883*. Alba. Sthlm 1987.

Michael Robinson: *Strindberg and Autobiography. Writing and Reading a Life*. Norvik Press, University of East Anglia. Norwich 1986.

I förordet till första delen av sin Strindberg-biografi (som följer efter de tidigare utgivna andra och tredje delarna) deklarerar Gunnar Brandell en ambition som ter sig litet illavarslande. Efter att ha konstaterat att den tidsrymd som denna del omspannar, dvs. åren 1849–1883, täcks av relationen i Strindbergs självbiografi *Tjänstekvinnans son*

– ett verk som Brandell hävdar ville vara, och i stort sett är, »sannfärdigt» – fixerar den sentide biografen *sin* uppgift: »Om man trots allt inte kan nöja sig med att följa Strindberg i spåren beror det bland annat på att forskningen efter hand har uppdagat en del lakuner i hans framställning. Minnesfel och minnesluckor kan påvisas, liksom fall av stilisering i litterärt syfte.»

Ätminstone måste jag för egen del erkänna att en så defensiv hållning dödar mycket av läslusten, allra helst som man med Brandell kan fråga om det över huvud är meningsfullt att ånyo rekapitulera »ett förlopp som har skildrats av Strindberg själv med en stilistisk kraft och ett psykologiskt skarpsinne som inte kan överträffas». De korrigeringar som Brandell kan göra är också många gånger – om än långtifrån alltid – skäligen ointressanta. Strindberg ville ju näppeligen åstadkomma ett oantastligt polisprotokoll med exakta datum och data – det var känslans och upplevelsens autenticitet det gällde. Den sentide biografens i och för sig hedervärda avstämning av yttre liv och dikt blir mot den bakgrunden ett plikt göra av sekundärt intresse, och jag avstår här helt från att i innehållsreferatets kappa klä förloppet en tredje gång. Dock skall det villigt medges att Brandell mycket kompetent och med stadig hand och lätt fot för läsaren i Strindbergs spår.

Dess bättre signalerar förordet även en annan ledstjärna för framställningen. Brandell påpekar att Strindbergs perspektiv 1886 av naturliga skäl var begränsat och att retrospektionen den gången bestämdes av de drag som svarade mot Strindbergs »dåvarande syn på sig själv: trotset, tvivlet, radikalismen i kontinental mening. Helt andra inslag noteras också men behandlas inte sällan med en sorts urskuldande nonchalans.» Men, som Brandell med rätta framhåller, idag är bilden av Strindberg en annan och i »det moderna medvetandet står han framför allt som upphovsmannen till verk som 1886 ännu var oskrivna: Till Damaskus, Drömspelet, Kammarspelen. Därmed blir det naturligt att pröva andra perspektiv också på hans ungdomsutveckling än de han själv på sin tid anlade.»

De orden väcker läsarens nyfikenhet. Kanske kan man uttrycka det så att Brandell med facit i hand – och här visar sig det till synes aparta greppet att skriva delarna huvudsakligen baklänges vara ett lyckokast – förmår frilägga grundmönster redan under Strindbergs uppväxtår vilka sedan styr den vuxne och strukturerar hans verk. Så t. ex. skolpojken avsky för de abstrakta skolämnena som »byggdes ut av den äldre Strindberg till en motvilja mot abstraktioner överhuvud som ligger till grund för de många irrationella inslagen i hans kiftande världsbilder» (s. 33). Vidare den vana som tidigt utvecklades för Strindbergs sätt att läsa skönlitteratur. Prövostenen var och förblev »en sanning som han kunde tillämpa på sig själv och sin livssituation. Identifikationen är hans väg till mytens och litteraturens värld» (s. 55). Ett tredje exempel, andra får lämnas därhän: det upplevelsemönster som pietismen gav strukturerar *Inferno*, och dess väckelsekristna svärmod ekar ännu i Jägarns avskedsord i Strindbergs sista drama, *Stora landsvägen*.

Refererade och tagna var för sig framstår exemplen måhända som bleka, men jag vill prompt hävda att när framställningen skisserar retrospektiva perspektiv av det slaget rör sig Brandell – för att knyta an till den inledande reservationen – på samma nivåer som Strindberg själv.

Mycket givande är också Brandells grepp att läsa de

tidiga prosaverken 'dramatiskt', dvs. att spåra dramaförebud i prosatexter, t. o. m. i journalistiska texter som då Strindberg skriver om Wings kända målning av Tors strid med jättarna. En annan genomgående och slående poäng är Brandells påpekande att mycket av fräschören i Strindbergs dramatik förklaras av att den unge författaren ersatte den gängse karaktärpsykologin med situationspsykologi. Över huvud taget för Brandell en nyttig och klargörande diskussion om hur Strindberg bröts mot dåtidens förhållande teaterkonventioner, särskilt vad gäller historiedramat.

En annan odiskutabel kvalitet i Brandells framställning är de 'miniessäer' över viktigare enskilda verk som han, liksom i tidigare delar, undfägnar läsaren med. Till och med om ett så genomtröskat verk som *Röda rummet* förmår Brandell skriva som vore det för första gången.

Så kunde man fortsätta en god stund att lägga lovord till lovord. Visserligen saknas när detta skrivs ännu den avslutande delen, men redan nu kan man tryggt konstatera att Gunnar Brandell givit oss det fundament som Strindberg-studiet länge saknat. Den kritik som jag tidigare riktat (i *Samlaren* 1986) mot Brandells legära handlag då det gäller att relatera de egna resultaten och den egna Strindbergsbilden till den övriga Strindbergsforskningens finns ingen anledning upprepa, bara konstatera att den kvarstår.

Vad som för övrigt kan kännas som en brist i Brandells arbete är avsaknaden av en grundläggande och inledande diskussion av det som litet högtidligt kunde kallas den självbiografiska skriftens ontologi. Visserligen har Brandell givit ett handfast program för sitt arbete – detta att kritiskt granska de skrönor, myter och allsköns traditioner som florerat i minnesteckningarna genom åren och mot detta ställa en minutiös rekonstruktion av vad som verkligen kan sägas bestämt om Strindbergs liv. En rekonstruktion som bygger på samtida material, främst brev och ögonblicksrapporter men – särskilt i denna del – givetvis även på Strindbergs egna 'litterära' texter. Mot den bakgrunden kunde man önska att Brandell valt – för att nu gripa till ett modeord som fallit ur tiden – att 'problematisera' den biografiska skriften.

Ambitioner av det slaget har uppenbarligen legat bakom Michael Robinsons egensinniga, men mycket stimulerande studie *Strindberg and Autobiography. Writing and Reading a Life*. Tyvärr överskrider det min förmåga att rättvisande presentera Robinsons framställning i all dess komplexitet. Mycket förenklat kanske det primära syftet kan beskrivas så, att Robinson försöker fixera den bild eller myt som Strindberg skapar av sig själv. Man kan också – närmare Robinsons egna ord – uttrycka det så, att studien belyser hur Strindberg förverkligade sig själv i *språket*, i skriften, och fortlöpande för Robinsons intressanta resonemang om under vilka betingelser en sådan process kan äga rum.

Det första kapitlet, »Writing a Life: An Approach to Strindberg's Project», inleds med en förhållandevis konventionell diskussion av sambanden mellan dikt och liv. På det sätt som numera är *comme il faut* distanserar sig Robinson från alla osofistikerade kopplingar mellan liv och dikt, men lika hårt markerar han rågången mot t. ex. Eric Johannesson och andra vilka valt att (i stort) avstå från biografiska läsningar. Snart nog för dock Robinson in läsaren i en subtil diskurs om 'skriften' och språket, där

inte några auktoriteter saknas som referenspunkter: Derrida, Barthes, de Man, Lacan etc., etc. En preliminär plattform för den fortsatta undersökningen formuleras på följande vis:

»To comprehend Strindberg's enterprise, therefore, requires neither the simple matching of fact to fiction, nor the removal of his work to an independent realm for contemplation as a series of self-contained realities, but an eye for the unarticulated forms which mediate its production, for the non-transparencies in the text, and for those symptoms of an unseen meaning which may reside even in the most prominent and constant of his images, in for example his claim to be the lucid purveyor of truth or the bearer of a spectacular destiny. In the interplay between the lived and the written, moreover, it is the work that illuminates the life, not the reverse, and for the reader both constitute texts to be interpreted» (s. 10).

I det andra kapitlet, »Writing Out and Repetition», tar Robinson avstamp i traditionen från Freud; grundperspektivet är att uppfatta skrivakten som ett sätt att tillfredsställa livets otillfredsställelse. Språket blir primärt ett medel att 'begrava det förflutna', att *transformera* ruinerna. Eller för att kasta om perspektivet: den enda värld som gives – egentligen – är den värld som byggs upp av och i språket.

Greppet att betrakta den inre och yttre världen som språkliga artefakter återkommer med full kraft i det tredje kapitlet, »Writing, not Speaking: Strindberg, Language and the Self». Robinson letar fram gott om exempel från Strindbergs texter där språkets karaktär av lögn och förklädnad etc. framhävs; i det sammanhanget pekar Robinson på frändskapen med Nietzsche och hela den tradition som Lars Gustafsson skisserat i sin avhandling *Språk och lögn*. I avsnittet poängteras även – delvis litet motsägelsefullt – tvånget och nödvändigheten att i skrivakten fånga den 'sanna' bilden av sig själv; den bild som enligt Strindberg hotas att trans- och deformerar av Den Andres blick. (Ungefär som Lacan, fast tvärtom.) Kommen så långt formulerar Robinson också en mer definitiv uppfattning om den självbiografiska textens natur:

»Autobiography is therefore not something that exists in the past, awaiting narration. It is the story told, structured, and organized with all the devices of literature, and what it does not accomplish is the denuding of the self held out by the illusory promise of a unique, full language. It remains a reflection, the site of a temporal and logical organisation by which the writer produces, from the dialectic of his narcissistic identifications with the external views of himself in which he fears capture, an opaque image which, for the moment, he imagines to be true» (s. 81).

I det fjärde kapitlet, »Plot and Counter-Plot, or Reading and Composing the Text of the Self», diskuterar Robinson de ramar som den litterära traditionen sätter för en författare som, enligt det nyss givna citatet, försöker fixera den bild han anser vara sann. Utgångspunkten är Kristevas uppfattning att alla texter är transformationer av andra texter. Redan Strindberg själv måste för övrigt, vilket Robinson med rätta framhåller, ha insett i hur hög grad t. ex. *Tjänstekvinnans son* var en 'text om texter'. Vidare fungerade ju uppenbarligen vissa verk – egna och andras –

som 'scenarion' för Strindbergs liv; scenarion som med fördel emellanåt kunde återbrukas. Därtill kommer den för Strindberg med tiden allt mer plågsamma frågan – *vem* skriver egentligen mitt liv: jag, Gud eller Nemesis. Belysningen av dessa och andra spörsmål leder fram till en suggestiv slutsats: Strindberg formas av de myter/förlagor han brukar – »In short, he is a prisoner of the mirror in which he regards himself» (s. 111).

Om framställningen så långt primärt burits upp av Nietzsche och Freud (och deras följungar) gör till sist den tredje hästen braskande entré på den filosofiska cirkus som går under namnet »De Tre Avslöjarna». Så värst mycket nytt får nu inte Robinson ut av Marx' perspektiv i kapitlet »Publishing the Private, or The Economics of Experience». Att Strindbergs exploaterande av sitt och andras liv givetvis även hade rent kommersiella grunder blir närmast en banalitet – han var ju tvungen att producera sig och omsatte det kapital som livet gav. Och att Strindberg – i likhet med t. ex. Flaubert – kunde beskriva författarskapet som en exposition av inälvor är ju ingen nyhet. Likväl är det fascinerande att ta del av Robinsons sammanställning av de texter där Strindberg framställer författaren som kannibal och vampyr, och man håller gärna med Robinson då han beskriver skillnaden mellan en Zachris och en Falkenström: Falkenström river i köttet för att upptäcka Andens chiffer och foga tecknen samman till skrift; Zachris slafsar i sig materiens kadaver.

Strindberg and Autobiography är, som sagt, både egensinnig och stimulerande. För mig har det inte varit möjligt att följa med i framställningens alla vindlingar, men jag har tröstats av insikten att man med behållning även kan läsa boken partikulärt. Ovedersägligt är att Michael Robinson framstår som en mycket beläst litteraturforskare med en osedvanlig fallenhet att kombinera infallsvinklar och på så sätt avlocka Strindbergs texter okända och spännande perspektiv.

Björn Sundberg

Lars O. Lundgren: *Liv, jag förstår dig inte. Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*. Carlssons. Sthlm 1987.

Short Stories by Hjalmar Söderberg. Selected and translated by Carl Lofmark. Norvik Press, University of East Anglia. Norwich 1987.

Hjalmar Söderberg i Kristianstad. Redigering och kommentarer: Lennart Hjelmstedt och Hans Holmberg. Kristianstadsbladet. Kristianstad 1988.

Under titeln *Liv, jag förstår dig inte* har Lars Lundgren skrivit en fin liten bok om Söderbergs *Doktor Glas*. Epitetet 'liten' motiveras av bokens anspråkslösa yttre – endast därav. Samtidigt bör det kanske framhållas att vid en första, hastig genomläsning kan bokens begränsade format och de genomgående korta avsnitten te sig som fattigdomsbevis. Åtminstone kände jag själv en lätt ilning av besvikelse vid det första mötet med boken. Vid förnyad, eftersinnande läsning blir intrycket det motsatta.

Utan att förlora Söderbergs egen *text* ur blickfånget vrider och vänder Lundgren på *Doktor Glas* – ett flertal infallsvinklar prövas, olika aspekter diskuteras. Avstäm-